

*Анна Домбровска-Каминска**

ЗА НЯКОИ СЛАВЯНСКИ ЗАЕМКИ ВЪВ ВИЛНЮСКИЯ РЕЧНИК

Anna Dąbrowska-Kamińska

SOME SLAVONIC LOANWORDS IN THE VILNIUS DICTIONARY

The study outlines some of the problems related to the description of foreign elements in cognate languages from the Polish dictionary i.e. Słownik wileński. In borderland areas there are differences specific to Polish, Belorussian, Ukrainian and Russian languages, which come from the Proto-Slavic language community. The article proposes to interpret and specify the semantics of separate lexemes functioning in the eastern borderlands during the 19th century.

Keywords: *lexis; borrowing; semantics.*

Статията очертава проблемите, свързани с описването на включените във Вилнюския речник заемки от близкородствени езици. В крайграничните територии се наблюдават лексикални различия, характерни за полския, белоруския, украинския и руския език, произхождащи от праславянската езикова общност. Статията прави опит да интерпретира и прецизира семантиката на отделните лексеми, функциониращи в източните покрайнини през XIX век.

Ключови думи: *източни покрайнини; семантика; заемки.*

Лексиколожката проблематика в рамките на родствените езици придобива особена специфика, когато засяга речниците на славянските езици. Безспорно най-значимият източник на славянска лексика е Супрасълският сборник. Неговата история, както първоначалната – от създаването на текста до момента на откриването му от свещеник Михал Бобровски, така и по-късната – от откриването на сборника до консултациите с известния професор Йерней Копитар от Люблина, който споделя текста с целия славянски свят, доказва колко единно е началото на славянските езици, наричани обаче в миналото диалекти.

Настоящата статия е посветена на лексиката на пограничните говори, определяна широко от Мауриций Оргелбранд в издадения от него през 1861 г. във Вилнюс „Słownik języka polskiego“ като лексика с източнославянски произход. Във Вилнюския речник подробно могат да бъдат проследени културните връзки между Полша и Рус (днешните територии на Беларус, Украйна и части от Русия). Съпоставянето с други речници позволява те да бъдат разгледани в историческа перспектива, като се използват записи, ексцерпирани от многобройни източници, чиято разнородност позволява материалът да бъде анализиран в три различни аспекта: етимологичен, диахронен и културен. Първият засяга влиянието на украинския език върху полския и влиянието на полския език върху украинския. Вторият обхваща фонетичните, словообразователни и лексикални процеси, съпътстващи формирането както на полския, така и на украинския език. Третият е свързан с проблема за полонизирането на украинско етническо население и за украинизирането на полско етническо население. Процесите на украинизиране и полонизиране са отразени най-пълно в съвременните полски и украински речници, издадени през XX и XXI век, като най-трудни за

* Анна Домбровска-Каминска – ас. д-р, катедра „История на полския език“, Университет „Кардинал Стефан Вишински“, Варшава, Полша, a.dabrowska@uksw.edu.pl

прецизиране се оказват езиково-културните връзки. При анализ на домашната лексика се вземат под внимание етимологичният, семантичният, националният и географският критерий, докато за настоящото изследване най-важни са последните два критерия. Националният критерий „се използва при оценката на лексикални иновации, произхождащи от чужди езици, т.е. при оценката на лексикални заемки (но внимание: не съществуват езици с единствено домашна лексика)“ (Doroszewski 1950:23). Географският критерий е свързан с териториалното разнообразие на полския език. Негово проявление са съществуващите говори и диалекти, които не са идентични с общия език. Забелязва се обаче тенденция към всеобщо разпространение на някои регионализми, имащи по принцип диалектна основа.

Лексемите с източнославянски произход, свързани с говорите на покрайнините, са ексцерпирани от излезлия във Вилнюс през 1861 г. „Słownik języka polskiego“ (ВР¹). На заглавната страница като сътрудници при създаването на речника са изброени Александър Зданович, Михал Бохуш Шишко, Януари Филипович, Валериан Томашевич, Флориан Чепелински, Винценти Коротински. Над речника работят също: граматикът Феликс Жоховски, композиторът Станислав Монюшко, философът Бронислав Трентовски, минералозите Камински и Тамулевич. Трудът на последните се оказва особено плодотворен що се отнася до обогатяването с речникови статии за специализирана лексика, каквито не могат да бъдат открити в речника на Линде, както и с многобройни неологизми, провинциализми и заемки, събрани след 1800 г. Броят на речниковите статии във ВР е 110 000. Много скоро след издаването си става известен като „Вилнюски речник“. Това не е първият речник в полската лексикография, който съдържа значителен обем лексика, произхождаща от други славянски езици. Изпреварва го „Słownik języka polskiego“ на Самуел Богумил Линде (РЛ), съдържащ 60 000 речникови статии, издаден във Варшава в периода 1807–1815 г.

Лексиката в ВР е подредена по азбучен ред. При съществителните освен основната форма в именителен падеж ед. ч. са посочени окончанието за родителен падеж ед. ч., родът на съществителното и значението му. Глаголите са в инфинитив, като освен това са посочени формите за 3 лице ед. ч. мъжки род в минало и в сегашно време, определен е, доколкото е било възможно, видът на глагола, а накрая е представено значението. Речниковите статии се различават основно по количеството на посочените значения. Авторите на ВР са използвали за описване на заемките следните квалификатори, информиращи за източнославянския произход на лексемите: исторически руски², малоруски, беларуски, руски. Малък е бил броят на източниците, въз основа на които би могъл да се установи произходът на съответните лексеми. Вероятно прецизирането на етимологията им е предизвикало значителни затруднения. Някои от лексемите, основно от групите исторически руски и руски, днес вече имат различна характеристика. Различията при описанието на произхода са повлияни от националното самосъзнание на жителите, от времето и политиката, спрямо които информацията, представена от авторите на речника може да бъде определена като адекватна на тогавашната геополитическа ситуация в региона. Трябва да се вземе под внимание и фактът, че задълбоченото проследяване на генезиса на лексемите не е било приоритетна задача за авторите на ВР. Основната им цел е била създаването на речник, който да удовлетвори нуждите на обикновения потребител. От предговора към речника става ясно, че „интересуващата малцина етимологична тъкан“ е малко съществена за широкия читателски кръг. Посочената от авторите информация за етимологията е „сбита, най-проста, неутежнена от тънкости картина на обогатяването на полския език чрез заемки“ (ВР 1861: 2).

Люблинската уния, обединила Полша и Литва, доказва, че коекзистенцията на извечните съседи може да бъде базирана на принципи, различни от дотогавашните. Най-важно става онова, което трябва да свързва двата народа, а именно – обща религия, обща задгранична политика, общи търговски пътища и икономическо развитие. Днес разполагаме с информация, която ни позволява

¹ Списъкът на съкращенията се намира след библиографията.

² Авторите на Вилнюския речник използват термина „ruski“ със значение ‘такъв, който се отнася за източнославянските езици в ранния етап от тяхното развитие, преди да се формират литературните руски, украински и белоруски език’. Терминът „исторически руски“ е използван тук за нуждите на превода на български език – бел. прев., С. Б.

да определим, че територията на Великото литовско княжество и прилежащите му земи е била населявана от национално и във връзка с това и религиозно нееднородно население. Съвместно живеят и работят католици, православни, униати и представители на Мойсеевото изповедание. Смесените бракове са многобройни, като е прието синовете от такива бракове да продължават вярата на бащите си, а дъщерите – тази на майките си. По-късно на същите територии започват да се заселват татари, които кралят възнаграждава заради вярната им служба в редиците на войската на Жечпосполита с благороднически титли и земи и им дава право свободно да изповядват вярата си.

Именно в този културно разделен свят през 1861 г. се появява речникът на полския език, издаден от Мауриций Оргелбранд. Спецификата на представяната в него лексикална група е обусловена от тогавашната геополитическа ситуация – от една страна, на териториите, завзети от Русия, се усеща атмосферата на подготовка за януарското въстание през 1863 г., а от друга страна, преките контакти с източнославянското население благоприятстват слуховото взаимодействие с диалектите (по-късно езици) от литовско-беларуско-великоруското пограничие, което предизвиква появата на вариативност в графичните форми на лексемите. На този фон лексика, чийто генезис днес бих определила като украински, е включена в речника с квалификатори, различни от термина *украински*. През 1903 г. Александър Брюкнер твърди: „Използвах термина „малоруски“, понеже това е единственият исторически термин, познат и осветен от вековете и историята, от който обаче днес русите са се отказали напълно. По силата на не знам какво чудо русите халичани са се преобразили на „украинци“. По същия начин, според същия фантастичен закон, нашата Халичка Рус би могла да се нарича киевска, волинска, полеска, подолска, казашка, хайдамацка и т.н.: никоя история не познава тези термини – но могат да бъдат използвани по-скоро те, отколкото онзи нов-новеничък, най-малко исторически и най-много произволен: украински. Така че не мога да използвам този термин „украински“; единственият правилен термин, защото е и правдив, и исторически (от XIV век и от самия Богдан Хмелницки), е терминът „малоруски“, и паралелно с него за краткост „руски“ (...) През XVI и XVII век малорусите в Лвов пишат (...) книги на исторически руски, т.е. на кирилица, с исторически руски правопис, с руско звучене и форми... (Brückner 1903: 35)³.

Този цитат потвърждава факта, че авторите на речника добре познават езиковите реалии. Терминът „украински език“ функционира от 1798 г., когато се появява произведението на Иван Котляревски, озаглавено „Енеида“. Това, разбира се, е условна времева граница, която обаче е съществена отправна точка и представлява повратен момент в историята на украинския език, наричан преди това малоруски, руски или език на източните покрайнини и едва след появата на споменатото произведение – украински.

Особено специфична е групата на лексемите с квалификатор „славянски“, тъй като те са свързани с православната обредност. Само три от лексемите с квалификатор „руски“ се отнасят към религиозната лексика. В настоящия текст са анализирани не само речникови статии, при които етимологичната информация е обособена като отделен елемент.

В речника няма много примери с квалификатор „малоруски“, тъй като лексиката, чийто генезис бих определила днес като украински, във ВР обогатява групата на думите, определени с други квалификатори.

Представяне на материала

Материалът, анализирани в настоящата статия, е ексцерпиран от ВР и е подреден по азбучен ред според латинската азбука. Разделянето му на групи според произхода: малоруски, исторически руски, руски и славянски, следва разделянето, направено от авторите на речника. В отделни групи след речниковата статия и значенията се посочва графичната форма, честотността и значението (същото, друго или ново) според „Słownik języka ukraińskiego“ (РУЕ).

Малоруски

В речника има само една лексема с този квалификатор, затова си позволяваме да представим речниковата му статия изцяло.

Assaul и *Assaula*, v. *Assawul*, -a, и *Assawula*, -y, мн. ч. -owie, м. р., от малоруски 1) ‘офицер, казашки поручик’; 2) ‘нисш земеделски служител’; 3) прен. ‘непохвален човек, човек с ограничен ум’.

В РУЕ лексемата е вписана със същото значение, но с малко по-различна графична форма – *osawul*.

Руски

Този квалификатор се появява в повече от 140 речникови статии. Фреквентността му в украинския език е проверена в РУЕ, „Słowniku języka ukraińskiego“ (ИВ) и монографията на Зофия Курцова „Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XV–XX w.“ (ЗК). Изборът не е случаен, а е обоснован от интенциите на авторите на изброените източници – от систематизиране и засилване на позициите на украинския език, с представяне на богат илюстративен материал (РУЕ); през задълбочени теоретични разсъждения, базирани на подробни емпирични изследвания (ЗК); до представяне на някои съществени връзки с полския език през ХХІ век (ИВ). Значими са също времето и мястото на издаване на посочените източници, а именно РУЕ – издаден през 1970 г. в Киев, ЗК – издаден през 1993 г. във Варшава и в Краков, и ИВ – издаден през 2003 г. в Люблин. Резултатите, получени при изследване на фреквентността на лексемите в посочените източници, сочат обща славянска апелативна база и необходимост от подробно анализиране на всички възможни варианти за създаването им.

Ataman 1. ‘казашки военачалник’; 2. ‘в Украйна кмет на села и малки градчета’; 3. ‘командир на разбойническа банда’.

Bajtko като по-долу.

Batko не се употребява простонар. ‘отец – духовно лице’; РУЕ *bat'ko* разг. ‘баща’.

Berkowiec ‘тегло 163,644 кг’; РУЕ *berkuc*.

Beznadziejny не се употребява ‘такъв, който няма надежда’.

Bezumość не се употребява ‘безумие, лудост’; РУЕ *bezumnist*.

Bezumny не се употребява ‘лишен от разум, неразумен, луд’; РУЕ *bezumnyj*

Bezumstwo като по-горе; РУЕ *bezumstwo*.

Bezwiestny не се употребява ‘от когото няма никаква вест, следа, неизвестен’.

Bezzakonnica ‘безбожна жена, несправедна’.

Bielucha като по-долу; РУЕ *biłuxa*.

Bieluga ‘риба, семейство есетрови’; РУЕ *biłuha*.

Bierkowiec от руски ‘тегло’; РУЕ *berkovec*.

Bierkowisko като по-горе.

Bies като по-долу също и *dyd, dydo*.

Bis в ИВ са посочени три значения: 1. ‘знае се’; 2. ‘повторно изпълнение’; 3. ‘възклицание’.

Bluda ж.р. не се употребява ‘дървена купа’; ИВ *bljudo*.

Błahocześciwy не се употребява ‘блажено почитан, обожаван’; 2. ‘свещеник с гръцко вероизповедание, свещеник’; ИВ *blahocześciwyj* ‘набожен, богобоязлив, свят’; ЗК староцърковнославянски с. 481; с. 485 резюмирано.

Błogorodny прил., не се употребява, днес *familjani*; ИВ *blahorodnyj*.

Błogowieścić ‘разказвам благи вести; разказвам евангелието’.

Bogojawienie от руски ‘празникът Тримата влъхви’.

Bogosłów ‘богослов’; ИВ теол. *bohosłow* ‘теолог’.

Bohomaz 1. ‘слаб художник’; 2. ‘посредствена картина’; РУЕ 1. ‘художник на икони’; 2. ‘слаб художник’; 3. ‘икона, нарисувана от иконописец’.

Bolno не се употребява ‘съжалявам, болно ми е’.

Bolny не се употребява ‘изтъпяващ болки’.

Brodnia ‘вид рибарска мрежа’.

Car (król) ‘император, бял цар, т.е. цар на бяла Русия, турски цар, т.е. султан’.

Car (билка) бот. ‘билка, растение’.

Chać ‘селска къща’.

Charcz пров. ‘прехрана или стойността на прехраната; храна’; ИВ *harczi* 1. ‘храна, провизии’; 2. ‘хранене’; ЗК ‘почерпка’ с. 484.

Charczewnia ‘място, където се държи храна за простолюдието, закусувалня и пивница едновременно’; РУЕ ‘хан с прости и евтини ястия’.

Chleboaszec ‘земделец в Русия, наемащ чужди земи’.

Chochol 1. ‘горна част, връх на главата, кичур коса, връх’; 2. от руски ‘при дърводелците – островръх покрив като на кула’; РУЕ ‘обидно название на жителите на Украйна’.

Chochul като по-горе.

Chłodzic ‘хлодник⁴; ястие от младо цвекло’; РУЕ 1. ‘пача от крачка, рибно желе’; 2. ‘хлодник’; ЗК ‘супа’.

Chrabry ЗК ‘название на абстрактно качество’ с. 485.

Chrobry ‘мъжествен, смел, борбен’; РУЕ *chorobryj* ‘смел’.

Chwost ‘опашка’ (конска, биволска).

Chwostek: РУЕ посочва само *xvist*, *xvosta* ‘опашка’.

Ciosek пров. ‘съименик’ или *cioska* ‘съименничка’; ЗК като вариант на архаизма, който потвърден от XVI/XVII век и принадлежи към най-стария слой на полската лексика, функционира и до днес в полския вилнюски диалект. Същевременно лексемите с форми *t’osek* и *t’oska* функционират и днес в руския език.

Czarnoesza не се употребява ‘черно расо’, т.е. монашеско облекло на жена (монахиня).

Czasosłów не се употребява ‘молитвеник’.

Czetwert и *czwert* днес *ćwierć*; ИВ 1. ‘четвъртина’; 2. ‘училищен срок’; 3. ‘четвърт час’; 4. ‘нота четвъртинка’; РУЕ 1. ‘стара мярка за дължина ¼ аршин’; ‘стара мерна единица за обем на насипни вещества’.

Czetweryk ‘мерна единица за зърнени култури, представляваща една четвърт от четвъртината, т.е. 1/16 част от бъчвата’; РУЕ 1. ‘стара мерна единица за обем на насипни вещества’; 2. ‘четири коня във впряг’; 3. ‘вила с четири зъба’.

Czugun ‘лято желязо’; ‘желязо в рудата’; ‘суровина’; ‘чугунени съдове (тиган, самовар)’.

Czuryło 1. ‘черкез, слабоумен, сополанко’; 2. ‘растение от семейство Резедови’.

Czyn 1. ‘факт’; 2. ‘повод’; 3. ‘начин’; 4. не се употребява ‘дело, работа, труд, вид работа’; 5. ‘създаване’; 6. не се употребява ‘съд за храна’; 7. не се употребява ‘жертва’; ИВ 1. ‘ранг’; 2. ‘монашество’; 3. ‘начин’; 4. ‘действие’; 5. ‘дела’ 8. не се употребява ‘военни машини’; 9. ‘монета’; 10. пров. от руски ‘ранг, степен за държавни заслуги’.

Donos от руски ‘обвинение, клеветничество’, днес ‘донос’; ИВ 1. ‘донос’; 2. ‘клеветничество’.

Dożdać от руски 1. пров. ‘дочакам’; 2. не се употребява ‘съзрея; съзра’.

Draka от руски, пров. ‘боричкане, битка, бой’.

Dur от руски 1. ‘упорство, непокорство’; 2. мед. ‘тиф’, днес ‘чума’.

Dzięga от руски 1. ‘някогашна московска сребърна монета’.

Dzięgi разг. 2. ‘пари, най-вече московски’.

Grzywiennik от руски пров. ‘руска сребърна монета равна на 10 копейки, ок. 20 гроша; монета от XVIII век’.

Hala! 1. ‘боен вик на татарите’; 2. от руски пров. ‘гарга’.

Holub от руски пров. ‘гълъб’.

Holubek ‘гълъбче’.

Holubka ‘гълъбица’.

Hore! от руски пров. ‘горко нам!’; 2. ‘пламти, гори!’ 3. ‘беда; гнет, голям проблем’; ИВ 1. ‘тъга, тревога, грижа’ 2. ‘нещастие, беда’; 3. ‘тежко ми’; руски ‘горе’, полски ‘gorze’.

Horylica от руски разг. ‘проста водка, домашна водка’.

Horylka ИВ ‘водка’ (*horilka*).

⁴ Студена супа, подобна на таратор, но със сварено цвекло (бел. прев.).

- Hura!* от руски ‘възклицание, подканващо войските да настъпват по време на битка’.
- Huska* букв. ‘гъска’ от руски ‘конусовидна фигура, в която се изсипва сол за теглене’.
- Hucze* от руски, пров. ‘плитка’ ИВ ‘стъбла и листа на младо цвекло’ (*huczka*).
- Irmor* от руски, не се употребява ‘кратък стих в руските литургични песни, намиращ се над песента, чието съдържание представя’.
- Jamszczyk* от руски, пров. ‘пощенски разносвач, разсилен’.
- Jarlik* ИВ *jarlyk* ‘етикет’.
- Jerlik* от руски, пров. ‘марка, табелка, карта за свободна продажба или покупка на нещо, за свободен превоз и др.’.
- Kabak* от руски 1. ‘кръчма, хан’; 2. ‘магазин за алкохол и тютюневи изделия в град или на село; странноприемница’.
- Kandały* от руски, пров. ‘окови, синджири за оковаване на престъпници, белезници’.
- Kibitka* от руски ‘вид прост лек файтон’.
- Kidać* от руски, пров. ‘мятам, хвърлям, тласкам’; 2. ‘хвърлям се, хващам’.
- Kipiątek* от руски, пров. 1. ‘вряла вода’; 2. днес ‘самовар’; ИВ ‘вряла вода’.
- Kitaj* от руски ‘памук, памучно платно, тънко китайско’ ИВ *kytaj*.
- Kniaź* от руски 1. ‘в Русия и Литва – княз’; 2. ‘при славяните мюсюлмани – благородник, войник, който има свой кон’; ИВ ‘княз’; ЗК от германски.
- Knut* от руски ‘руски бич’.
- Kokoznik* 1. ‘който се занимава с отглеждане на кокошки’; 2. от руски ‘украза за глава у руските жени’; ‘високо украшение за глава с цветя, част от руската народна носия’.
- Kozyrek* от руски, пров. ‘пластини на корсет; бел; козирка на шапка’.
- Krasawica* от руски ‘красавица, красива жена’.
- Krużka* от руски ‘руска мерна единица за течности равна на 0,614 литра’.
- Kul* 1. ‘купа слама’; 2. от руски ‘мерна единица (за жито, брашно) четвърт’.
- Lacki* от руски ‘от Ляхув, Полша’.
- Libo* от руски, пров. ‘или; също’.
- Lubihorylka* от руски, грубо ‘закоравял пияница’.
- Lubonaczalja* от руски, не се употребява ‘прекомерно желание за власт’; староцърковнославянски⁵ ‘властолюбие’.
- Lutość* 1. прен. ‘милост’; 2. от руски ‘строгост, жестокост’; 3. пров. ‘много силен студ при свероизточен вятър’; ‘строгост’.
- Luty* от руски, не се употребява ‘суров, див, жесток’; 2. ‘вторият месец от годината; суров’; украински ‘за февруари – мразовит, лют’.
- Ładan* от руски ‘миро, тамян’.
- Ławra* от руски ‘руски манастир’, староцърковнославянски ‘манастир’.
- Majak* 1. ‘страничен път; отклонение, обиколен път, завой’. 2. ‘знак с галопиращ кон, по който казаците се разпознават’; 3. ост. ‘казак; кавалерист от леката кавалерия’; 4. лов. ‘кану, покрито с тръстика’; 5. от руски ‘телеграфен фар, морски фар’.
- Maślanica* ‘последната седмица преди Великия пост, в която според православната обредност е позволено да се яде масло; масленица’.
- Metki* от руски, не се употребява ‘умен, жив’.
- Nachodzić* от руски ‘намирам; набъбвам, надувам се’; ‘ходя твърде много’; от руски ‘намирам се някъде, пребивавам’; ‘посещавам някого твърде често’; староцърковнославянски ‘ориентирам се’.
- Nagłość* 1. ‘неочаквана нужда’; 2. от руски, не се употребява ‘внезапно нахалство’; ‘безочливост’.
- Nahrzuz* от руски, пров. ‘товар на кораб’.
- Niedoimka* от руски, не се употребява ‘неизплатена част от данъка’; ‘липса’.

⁵ Терминът „староцърковнославянски“ е използван в съответствие с полската (и европейска) езиковедска традиция, в рамките на която е създаден текстът на статията. Авторката познава и уважава използването на термина „старобългарски език“.

- Opruczny* ‘гвардията на цар Петър I’.
- Opruczynca* от руски, не се употребява ‘гвардеец на цар Петър I’; ‘един от стражите на московския княз’.
- Orar* от руски ‘дълга лента с кръстове, носена от православните свещеници на лявото рамо по време на литургия; омофор’.
- Ostróg* от руски, пров. ‘мястото, където лежат затворниците, затвор, зандан, замък’.
- Perekita* от руски ‘измяна, предателство’.
- Peresud* от руски, пров. ‘занаятчийски разходи’; украински ‘суеверие’.
- Piesak* от руски ‘бяла лисица или кожата ѝ’; ‘захар’.
- Pobereże* от руски 1. ‘някогашна част на Брацлавско воеводство, край река Днестър чак до татарската граница’; исторически руски, украински ‘крайбрежие’.
- Pobereżnik* от руски ‘който пази крайбрежните гори; лесничей’.
- Podróżnica* хибрид полски и украински.
- Podróżny* от руски ‘пътническа карта’.
- Pogoda* от руски, не се употребява ‘хубаво или лошо време; състояние на атмосферата, небето’.
- Położyć* от руски, не се употребява ‘имам, смятам за сигурно, допускам’.
- Położyć się* ‘разчитам на някого, имам доверие някому’.
- Pomiestny* от руски, не се употребява ‘местен, локален’.
- Pomilować* от руски ‘изпитам съчувствие, смиля се’; исторически руски ‘омилоствивя’.
- Pomilowanie* от руски, не се употребява ‘смиляване’.
- Poroh* от руски ‘падане на вода, водопад (на Днепър); украински ‘скални прагове’.
- Posielenie* от руски ‘руско селище в източните губернии, където изпращат дребни престъпници’; староцърковнославянски ‘селище, евентуално изпращане в далечни региони’.
- Posoch* от руски ‘бастун, палка, камшик’. 2. ‘жезъл на руските князе в миналото’, но в староцърковнославянски ‘тояга на пътешественик или бастун (различен от епископски жезъл) на православен епископ’.
- Postniczestwo* от руски, не се употребява ‘стриктно спазване на поста, постене’; староцърковнославянски ‘постене’.
- Pośmięć* от руски, не се употребява ‘осмелявам се, самонадеяно придобивам смелост да направя нещо’.
- Powiestka* от руски, пров. ‘призовка за явяване в съда, написана на хартия’; ‘разпределение на деня’; ‘уведомление’; ‘обява’.
- Prawiciel* от руски, пров. ‘извършител, управител, губернатор’.
- Praworny* от руски, пров. ‘пъргав, умен’; ‘хитър’.
- Prażnik* от руски, не се употребява ‘празник, тържество’.
- Premudry* от руски, шегов. ‘прекалено мъдър, премъдър’; староцърковнославянски ‘мъдър’.
- Prestół* от руски 1. ‘голям олтар в гръцко-руската църква’; 2. ‘трон’.
- Prykaz* от руски ‘юрисдикция за търговски и социални дела в Русия’; ‘заповед’.
- Przekińczyk* от руски, не се употребява ‘отстъпник, който е преминал на противниковата страна’.
- Przesłowny* ‘известен, преславен’.
- Przesłowny* от руски, не се употребява ‘много славен, обожаван, преславен’.
- Przewodzić* от руски, не се употребява ‘превеждам’.
- Przystół* от руски ‘олтарна маса’.
- Przytaszczyć* от руски, не се употребява, разг. ‘вода някого под ескорт’.
- Raskolnik* от руски ‘отцепник; пренебрежително название на секта, която не е приела поправките в източноцърковните книги в Русия, те самите се наричат старообредници, староверци’.
- Rodonaczelnik* от руски ‘родоначалник, прародител’.
- Rozpisać* ‘нарисувам’.

- Rozpiska* от руски ‘подписан документ, доказващ нещо, напр. разписка за приемане на нещо’.
Rozpisywać от руски, като по-горе.
Rozpisywać się ‘подпиша се’.
Rozstryha ‘лишен от ’вещеничество монах или източноправославен поп’.
Samodzierż от руски ‘самодържец, самовластник’.
Samodzierżycielka ‘Екатерина II’
Skrowiszcze от руски ‘съкровище’; днес ‘съкровище’.
Sowiet от руски, не се употребява ‘съвет, постоянно събрание за разрешаване на някои въпроси’.
Sowietnik от руски ‘съветник, консилиер’.
Sowokuplenie от руски, не се употребява, прен. ‘съединяване, събиране на нещо’.
Szczot от руски ‘парична сметка’.
Szczoty ‘сметала; уреждане на сметки’.
Śledztwienny от руски, пров. ‘чрез следствие, уреждан с помощта на следствие’.
Świcki от руски ‘принадлежащ към свитата’.
Tabun от руски ‘голямо стадо коне в степите’.
Tarantas от руски ‘пътнически файтон, подобен на карета, чийто корпус е поставен върху дълги пръти, вместо ресори; бричка’.
Telega от руски ‘проста селска каруца, чиято предна част е вдигната по-високо от задната; обикновена каруца за работа с ритли’.
Tundra от руски ‘тресавище, покрито с мъх, дълбоко горе-долу лакът’.
Udostoić от руски, не се употребява ‘почерпя, дам повод за гордост, да бъде достоен’.
Ukla от руски ‘в Полесието – дива черна патица’.
Watażka от руски ‘казак, който се отправя на походи’.
Watmal от руски ‘вид платно, т.е. проста тъкан, чиято основа е изработена от лен, а вътъкът от вълна’.
Werch от руски ‘връх, най-висока точка’.
Woron от руски не се употребява ‘гарван’.
Zamatorzałość от руски ‘упорство’.
Zwoszczyk от руски ‘кочияш’.

Значителен брой лексеми, определени от авторите на ВР като руски, днес са включени в украинските речници като домашна лексика. Те са повече от 40 на брой, сравни *ataman*, *bat’ko*, *bajtko*, *berkovec*, *bezumność*, *bezumnyj*, *bezumstwo*, *biehuga*, *biuha*, *bierkovec*, *bis*, *bluda*, *blahoczestiwyy*, *blahorodnyj*, *bogostów*, *bohomasz*, *charcz*, *charczewnia*, *chochol*, *cholodziec*, *chrabry*, *chrobry*, *chwostek*, *watażka*, *ciosek*, *cioska*, *czetwert*, *czetweryk*, *donos*, *hycze*, *jarlik*, *kitaj*, *kniaź* и подобни. В РУЕ има 20 лексеми с такъв характер, в ИВ броят им е 15, а в ЗК – 6. Значителна част от тях са характеризирани допълнително с квалификатор „не се използва“, „преносно“, „провинциализъм“. Спорадично се появяват определенията: „разговорно“, „простонародно“, „ловно“, „ботаническо“. Внимание заслужават старателно обработените и представени в речника графични и фонетични варианти на отделните лексеми. По този начин авторите на ВР напълно съзнателно разширяват читателския кръг.

Графични характеристики

При изписването на речниковите статии се наблюдават следните явления:
замяна на *a* с *o* в началото на думата, сравни *assawul* и *osawul*, *ataman* и *otoman*;
замяна на *a* с *o* в средата на думата, сравни *chrabry* и *chrobry*;
замяна на *l* с *w*, *w* с *l*, *u* с *w*, сравни *lawra*, *assawul* и *assawul* и *osawul*;
пълногласие, сравни *cholodziec*, *perekita*, *peresud*, *pobereże*, *podorożna*, *poroh*, *woron*;
колебания *s:ś*; колебания *n:ń*; колебания *l:t*;
колебания *ó:o*, сравни *bogostów* и *bohoslov*, *podróżny* и *podorożna*.

Най-често се установява наличието на фрикативно *h* (от праслав. *g), сравни *blahocześciwy, blahorodnyj, bohomas, bohoslov, czuhun, hołubek, huska, hycze, lubihoryłka, nahruz, poroh, rozstryha*.

Типично фонетично явление е и изписването на *u* на мястото на задната носовка *a*, сравни *peresud* и *przesąd* ‘суеверие’.

В една от речниковите статии се появява определението полско-украински хибрид, отнасящо се за лексемата *podróżnica*. Установяват се и типични полски характеристики: прасл. гласна *o* в *pod*, на чието място в украински език би било *i* – *pid*; метатеза вместо източнославянското пълногласие; исторически дългото, а след това стеснено *o*, изговаряно като *u*, до наши дни графично се представя като *ó*. В края на лексемата *podróżnica*, където *s* е резултат от трета палатализация както в полски, така и в украински език, след старата съгласна *n* в украински език настъпва затвърдяване, сравни укр. *nebo, нува* и пол. *niebo, niwa*, и се достига до звучене *pidorožnyc'a*.

Исторически руски

Този квалификатор се появява в 17 речникови статии във ВР.

Blin от исторически руски ‘палачинка от пшенично брашно и брашно от елда, изпържена на тиган’. ЗК с. 484.

Prysid от исторически руски ‘фигура в казашки танц’.

Prysiud като по-горе.

Rozgowor като по-долу.

Rozgwar от исторически руски ‘крясък, шум’.

Rozhowor от исторически руски 1. ‘разговор, особено на висок глас’; 2. ‘преговори, съвещание за мир’; 3. ‘крясък, шум’; днес ‘глъчка’.

Skocina от исторически руски прен. ‘говедо’.

Śluszać от исторически руски ‘да бъда послушен’.

Śłużanka от исторически руски ‘слуга, прислужник’.

Sołonczak от исторически руски ‘място на повърхността на земята, където има сол’.

Sorok от исторически руски ‘четиридесет броя’.

Spas от исторически руски 1. ‘празникът Преображение Господне’. 2. ‘пространство в края на гората или на общинското пасище, където може да влиза добитък’; 3. ‘разходка, място за разходка’; ‘избавител’.

Strastna niedziela от исторически руски, прен. ‘Страстната седмица у русите’.

Stychjera от исторически руски, прен. ‘химн при утринно богослужение или при вечерня; вид църковни текстове, напр. такива които се пеят след тропар’.

Upotrzebiać от исторически руски ‘употребявам’.

Upotrzebić ‘употребя’.

Woża от исторически руски ‘юзди, поводи’.

Wszysty Tydzień от исторически руски ‘у русите седмицата преди Сирни заговезни, в която през всички дни може да се яде месо’.

Wszelęński от исторически руски ‘общ, всеобщ’.

Zawerucha от исторически руски ‘танц, в който четирима държат ръцете си на кръст и бързо се въртят в кръг’.

Znakomka от исторически руски пров., днес ‘позната’.

Представената по-горе лексика е свързана преди всичко с ежедневието и празничната обредност. Най-малобройна е групата на лексемите, свързани със сакралната терминология – *Spas, Strastna niedziela*. Като съществена определяме прецизността в дефинирането, както и в илюстрирането с примери.

Славянски

Този квалификатор е елемент на повече от 30 речникови статии.

Cerkiew 1. 'църква, най-вече източноправославна'. 2. 'църква, събиране на вярващи'. ЗК с. 481 гръцки.

Kluwies 'секира за дялане на камък'.

Mir 1. 'съгласие, спокойствие'; 2. 'свят'. 3. 'значение, сериозност'.

Mirny 1. 'който обича мира, спокойствието'.

Moszcze 'мощи, тленни останки'.

Obszcze 'общо, заедно'.

Obszczeżytelny 'живущи заедно; принадлежащи към една и съща общност, социална група, орден'.

Obszczy 'общ'.

Obydzać 'наранявам'.

Obydzanie 'наранявам, причинявам вреда някому'.

Oduszewiać не се употребява 'вдъхвам душа, оживявам; вдъхновя се, оживя се'.

Ohłaszenny 'катехумен; който учи катехизис; подготвящ се за първо причастие и изповед'.

Otrawić не се употребява 'отрова'.

Pierwozwany 'наименование на св. Андрей'.

Pramo прен. 'прямо, откровено, учтиво; направо'.

Siewier прен. 'север, северната страна на небето'. 2. 'северен вятър, бореи'.

Siewierny 'северен, разположен на север'.

Siewierz днес 'север'.

Sowierszenny не се употребява, прен. 'съвършен, точен'.

Stanowlenik не се употребява 'назначен от архиерея дякон или свещеник, който се подготвя за ръкополагане'.

Światcy 'мартиролог, сборник с жития на светци, календар на църковните светци; списък с имена на светци'.

Trebnik 'църковна руска литургична книга, ритуална литургична книга'.

Tropar 'химн за Божиите дела или делата на светците; литургично песнопение'.

Trużenik прен. 'работник, който се труди над нещо; за някого, който работи тежко'.

Ukajanie 1. 'успокояване, усмиряване, смекчаване; избягвам'; не се използва 'смилявам се над някого'; 2. не се използва 'съжаление, разкаяние'.

Wieczernia прен. 'вечерна служба, вечерня'; 2. 'вечеря'.

Wielczeństwo не се използва 'титла на монарх: ваше величество'; 2. 'сила, мощ'. 3. 'величество – за епископ'.

Wielczyć прен. 'възхвалявам, славя; правя велик'; староцърковнославянски 'имам се за много велик по някаква причина, възгордявам се; смятам се за велик'.

Władyka 1. 'общо за владетел, този, който владее нещо, който е господар'; 2. 'конкретно за духовен глава, гръцки владика'.

Wozduch прен. 1. 'въздух, атмосфера, литургично платно'.

Wozduszek 2. 'църковна покривка, прозрачна тъкан, използвана при обреди'.

Представената по-горе лексика е свързана основно със сакралната терминология. Тя включва определения, свързани с теологията, с църковната обредност, с отслужването на литургия в гръцко-католическата (униатската) и православната църква. Квалификаторът „славянски“ представлява универсална препратка към традицията и символиката, на функциониращото по различен начин в славянските езици определение „староцърковнославянски“.

Заклучение

Вилнюският речник излиза през 1861 г., като авторите му считат за най-съществена своя задача създаването на речник, който да отговаря на потребностите на обикновения читател. Както вече стана дума, от предговора към речника се разбира, че откриването и представянето на ети-

мологията на включената в сборника лексика, не е приоритет за тях, тъй като споделят мнението, че тя е без значение за общата маса ползватели на речника. Анализът на речниковите статии позволява да се заключи, че авторите на „Вилнюския речник“ са реализирали задачата, която сами си поставят – да създадат стегната и проста картина на една специфична област от полския език, а именно – онази част от неговото богатство, която се дължи на заемки от други езици.

Специално внимание заслужават лексемите, определени с квалификатор „славянски“, тъй като в основната си част те са свързани с терминологията на църковната обредност. Представен в културно-исторически план този факт не е случаен – вярата остава основно упование в неспокойните времена на подялби на Полша (в конкретния случай – времена на руско господство). С особен пиетет в речника е събрана лексика, свързана с източната обредност. В контекста на разбиранията, актуални в епохата на Европейския съюз, това би могло да се окаже като свидетелство за така мечтаната толерантност, но по-правдоподобно изглежда интерпретирането му като доказателство за научен обективизъм и за стремеж към достоверност от страна на авторите на „Вилнюския речник“. Включването в речника на тази специфична и значителна по обем лексикална група без съмнение е и проява на една от националните характеристики на поляците – гостоприемството. Трябва да се подчертае и фактът, че от лексемите, определени като „исторически руски“, само три – *Spas, Strastna niedziela, stychjera*, се свързват с религиозната лексика.

По отношение на графичното представяне следва да се отбележат фонетичните процеси и явления, резултат от транслитерацията и опитите за транскрипция на различните азбуки.

Сред представените лексеми в украинска форма се реализират източнославянски фонетични характеристики: пълногласие – *porohy*; затвърдяване на съгласните пред *e* – *bezumstwo, peresud*; икавизъм – *biłuha*, където *i* произхожда от старата ятова гласна. При консонантите се наблюдават: *t* вместо *ć* – *t'oska:cioska*, смесване на *n* и *m* – *miedwied'*, поява на фрикативно *h* на мястото на праславянското **g*, характерно за украинския език, както и за белоруския и южните руски диалекти – сравни *porohy, bohomaz*.

Част от лексемите е обща за източнославянските езици, особено за украински и белоруски, което означава, че малобройни диакритични характеристики се проявяват в руски, украински и белоруски лексеми. Те притежават типични за източнославянските езици фонетични качества, като споменатото вече пълногласие, *u* на мястото на задната носовка *a*, *o* на мястото на *a* в абсолютното начало на думата – *osawul* и *asawul*, проходно *h* на мястото на праславянското **g*, *w* на мястото на *b*, изписване на *p, x, xw, w, t* вместо *f*, което не съществува в праславянската консонантна система. За сметка на това само спорадично са отбелязани характеристики, типични само за украински език, като *i* с произход от старата ятова гласна или затвърдяване на съгласни пред *e* и *i*.

По-внимателният и задълбочен анализ на „Вилнюския речник“ е свързан с явлението *хибридизация*, с определена амбивалентност по отношение на етимологията, но преди всичко с потвърждаване на симбиозата между езиците на историческите събратя. Речникът излиза в период, в който нищо не е очевидно, тъй като проява на националното самосъзнание е изразът „ние тукашните“ – тук родените, тук работещите, тук посещаващи същата католическа или православна църква, която и нашите предци.

При анализа на подобен тип материал задължително трябва да бъде взето под внимание мнението на най-значимите полски езиковеди, работещи в областта. Според професор Зенон Клеменшевич, един от най-задълбочените изследователи на историята на полския език, „Вилнюският речник“ трябва да бъде оценяван от позицията на намеренията на неговите автори (Klemensiewicz 2002: 656). А според професор Зофия Курцова, полонист и славист, съсредоточил вниманието си върху изследвания в областта на лексиката на пограничните говори и описал в своите монографии проблемите на езика през XVII век, съчетавайки полонистичните изследвания с изследвания на историята на езика и диалектите: „Най-сигурно ще бъде, ако към всички източнославянски заемки подходим глобално“ (Kurkowa 1993: 480).

Представеният преглед на източнославянската лексика, включена във Вилнюския речник позволява да бъдат разкрити някои аспекти от историческия развой и на общността от съседстващи си един с друг близкородствени езици.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bańkowski 2000:** Bańkowski, A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Boryś 1998:** Boryś, W. Kształtowanie się klasy przymiotników w epoce prasłowiańskiej. – In: *Rocznik Slawistyczny* LI, s. 9-16.
- Boryś 2005:** Boryś, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner 1903:** Brückner, A. *Z dziejów języka polskiego. Studja i szkice*. Lwów.
- Brückner 1985:** Brückner, A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 4. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Dąbrowska-Kamińska 2014:** Dąbrowska-Kamińska, A. O niektórych zapożyczeniach z pełnogłosem we współczesnej polskiej leksyce i antroponimii. – In: *Znaczenie-Tekst-Kultura, Prace ofiarowane Profesor Elżbiecie Janus; Prace Językoznawcze, Instytutu Filologii Polskiej UKSW*. Warszawa: UKSW, s. 139–151.
- Decyk-Zięba 2009:** Decyk-Zięba, W. *Lexykon geograficzny bazylianina Hilariona Karpińskiego*. – In: *Studium historyczno-językowe*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Doroszewski 1950:** Doroszewski, W. *Kryteria poprawności językowej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Karaś 2002:** Karaś, H. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk: Auśra.
- Klemensiewicz 2002:** Klemensiewicz, Z. *Historia języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Kurzowa 1983:** Kurzowa, Z. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do roku 1939*. Warszawa-Kraków.
- Lehr-Splawiński, Klemensiewicz, Urbańczyk 1955:** Lehr-Splawiński, T., Klemensiewicz, Z., Urbańczyk, S. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Lehr-Splawiński, Zwoliński, Hrabec 1956:** Lehr-Splawiński, T., Zwoliński, P., Hrabec, S. *Historia języka ukraińskiego w zarysie*. Warszawa: PWN.
- Majewska 2010:** Majewska, M. Projekt digitalizacji „Słownika języka polskiego” wydanego w 1861 roku w Wilnie. – In: *Poradnik Językowy* nr 2, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 46–56.
- Moszyński 2006:** Moszyński, L. *Wstęp do filologii słowiańskiej*, wydanie II zmienione, Warszawa: PWN.
- Stieber 2005:** Stieber, Z. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: PWN.
- Walczak 1991:** Walczak, B. *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

ИЗПОЛЗВАНИ РЕЧНИЦИ

- BP: *Słownik języka polskiego* wydany staraniem i nakładem Maurycego Orgelbranda, 1861, Wilno.
- ЗК: Kurzowa, Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XV–XX w.*, Warszawa; Kraków.
- ИБ: *Słownik ukraińsko-polski*, 2003, Lublin. A. O. Ivchenko, Uniwersytetu Marii Curii-Skłodowskiej, 2003.
- ПЛ: *Słownik języka polskiego*, Samuel Bogumił Linde, t. 1–4, Warszawa 1807–1815.
- РУЕ: *Словник української мови*, 1970–1980, т. 1–11, Київ.
- SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966–1995, pod red. M. R. Mayenowej, F. Pełowskiego, K. Mrowcewicz, P. Potoniec, t. 1–35, Wrocław–Warszawa.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

бот. – ботаника	простонар. – простонародно
букв. – буквално	теол. – теология
мед. – медицина	пров. – провинциализъм
лов. – ловно	прен. – преносно
напр. – например	шегов. – шеговито
прил. – прилагателно	

превод от полски: Станка Бонова